

el-Melikü'l-Eşref Tumanbay II. Dönemi (1516-1517)

Tumanbay'ın, Yavuz Selim'in Suriye'yi ele geçirmiş olup Mısır'a doğru yürüdüğünü; hazinenin boşalmış olduğu için askere aylık dahi verilemeyeceğini; sultan olmayı kabul etse bile ümerânın kısa bir süre sonra isyan edip kendisini tahttan indirerek hapsedeceklerinden çekindiğini söyledi. Onun sultan olmayı istememesi üzerine, Şeyh Ebu's-Suud orada bulunan emîrlere Tumanbay'ın emirlerini dinleyip ona isyan ve ihanet etmeyeceklerine dair Kur'ân'a el bastırarak, sonunda Tumanbay'ı razı etti. 11 Ekim, 1516 Cuma günü mutat cülûs merasimini yapmak üzere ümerâ ve askerler toplandı. Halife, Yavuz'un elinde esir olduğu için onun yerine babası el-Müstemsik Billah Yakûb davet edildi. Hanefî başkadısı ile diğer üç mezhep başkadısının nâibleri de geldiler. O sıralarda artık gözleri bile görmeyen el-Müstemsik Billah, oğlunun eskiden kendisine vermiş olduğu bir vekâlete dayanarak, saltanatı Tumanbay'a tefvîz ile ona bîat etti ve orada bulunanlar da ona uydular. Böylece Tumanbay, Memlûk sultanı oldu ve elli gün kadar süren bir kesintiden sonra Kâhire minberlerinde tekrar Memlûk sultanı adına dua edilmeye başlandı.

II. Tumanbay, sultan olduktan sonra ilk iş olarak Merc-i Dâbık bozgunundan kaçıp gelen ve her birinin gönlünde birer aslan yatan ümerâyaya yüksek makam ve pâyeler vererek birer birer taltif etti. Bu sırada Gazze nâibi, "Osmanoğlu Gazze'yi ele geçirmeden imdadımıza yetişin" diye devamlı yardım isteyip duruyordu.

Gerçekten Yavuz Selim, Merc-i Dâbık'tan dört gün sonra savaşız olarak Haleb'e girmiş, orada on sekiz gün kaldıktan sonra güneye inerek 19 Eylül'de Hama ve iki gün sonra da Humus'u barışla alarak yoluna devamla Dımaşk'a varmıştı (27 Eylül 1516). Burada iki aydan fazla süren ikameti esnasında Yavuz, fethettiği ülkeyi yeniden düzenlerken Lübnan ona baş eğmiş ve Filistin de Osmanlı kuvvetlerince fethedilerek Osmanlı orduları Mısır'ın kapısı sayılan Gazze'ye doğru ilerlemeye başlamıştı. Bu arada Yavuz, Tumanbay'a bir mektup gönderdi (10 Kasım 1516). Yavuz mektubunda ondan gelip kendisine itaatini arz etmesini istiyor, kendisine ve yanında geleceklere emân verdiğini bildirerek Gazze dolaylarında faaliyetlerde bulunduğunu duyduğu Canberdi el-Gazâlî'ye de itaat etmesi için mektup gönderdiğini, itaat etmezse Gazze'ye yürümesi için Sadrazam Sinan Paşa'ya emir verdiğini yazıyordu.

Osmanlı ordusunun Gazze'ye doğru ilerlediği haberi Kâhire'de başta askerler olmak üzere herkesi ümitsizliğe düşürdü. Bir kısım insanlar yükte hafif pahada ağır neleri varsa alıp Nil üzerinden es-Sa'îd'e kaçmaya başladı. Tumanbay bir yandan bu paniği yatıştırmakla uğraşırken, bir yandan da imkânsızlıklar içinde ordunun tanzim ve ıslahına çalışıyordu. Ne var ki memlûkler, verilen parayı az buldukları için kabul etmiyorlardı. Bin bir güçlükle tedarik edilen para ile sonunda gönülleri yapılan memlûkler Dımaşk nâibliğine tayin edilmiş bulunan Canberdi el-Gazâlî'nin kumandasında Gazze'ye doğru gönderildi. Tumanbay emîrlere para verememiş ve "Gidip kendiniz ve çoluk çocuğunuz için savaşınız. Hazineye bir kuruş para yoktur. Ben de sizlerden biriyim. Savaşa giderseniz ben de sizinle giderim. Gitmezseniz ben de gitmem" demek zorunda kalmıştı.

Yavuz'un Tumanbay'a gelip kendisine itaatini arz etmesini bildiren mektubunun üzerinden bir ay geçmişti ki, sayısı on beş kişiyi bulan bir Osmanlı elçilik heyeti ansızın Kâhire'de görüldü (10 Aralık 1516). Çerkez Murad'ın başkanlık ettiği heyetin getirdiği barış şartlarını bildiren mektup kadar heyetin geliş şekli de önemliydi. Gazze'den Kâhire'ye kadar

olan sahada Memlûk askerleri kum gibi kaynamasına rağmen Osmanlı elçilik heyeti, yabancıları oldukları topraklarda Arap kılavuzları sayesinde kimseye görünmeden gizli bir yoldan Kâhire'ye ulaşmışlardı. Osmanlı askerinin de bu şekilde kendilerini gafil avlamasından korkan Memlûkler dört bir tarafa devriyeler çıkarıp gizli yolu Osmanlılara gösterdiği için onlara kılavuzluk yapan Arapları da astılar.

Yavuz, Arapçadan çok Türkçe ibâre bulunan bu son mektubunda, kendi adına sikke vurdurup hutbe okutması ve Mısır'ın haracının bir zamanlar Abbâsî halifelerine gönderildiği gibi kendisine gönderilmesi şartı ile II. Tumanbay'ı Gazze'den Mısır'a kadar olan yerlerde nâibi olarak görevlendirebileceğini, aksi halde Mısır'a yürüyeceğini bildiriyordu. Yavuz'un bu mektupları, onun Mısır'a yürümekte mütereddit olup işi tatlılıkla halletmek niyetinde olduğunu göstermektedir. Ancak başta Hama'da Osmanlı saflarına katılan Hayır Bey olmak üzere Yavuz'u Mısır'a yürümeye teşvik edenler de yok değildi.

İçinde bulunduğu şartlar dolayısıyla Tumanbay, Yavuz ile anlaşmaya meyilli idi. Ancak Kansûh el-Gûrî'nin gönderdiği elçileri öldürmüş olan Yavuz şimdi de kendisine çok ağır hakaretler ediyordu. Buna etrafındaki emîrlerin intikam hisleriyle beslenen kıskırtmaları da eklenince Tumanbay, Osmanlı elçilerini öldürttü. Bu ise Yavuz'un Mısır'a yürümesini artık kaçınılmaz hâle getirmişti. Bu sebeple Tumanbay, bir taraftan Yavuz'un mektubunun Mısır'da duyulması ile ortaya çıkan paniği yatıştırmaya çalışırken, diğer taraftan da orduyu savaşa hazırlamaya ve Kâhire'de savunma tedbirleri almaya başladı. Ne var ki, askerlere maaşları bile düzenli olarak ödenemiyor ve bu durum büyük hoşnutsuzluğa sebep oluyordu. Bir ara askerler onu öyle sıkıştırdılar ki, Tumanbay onlara Kansûh el-Gûrî'nin oğlunu getirterek babasının hazinede bir kuruş para bırakmadığını söyletti ise de askerlerin direnmesi üzerine onları "sultanlıktan çekilip Mekke'ye gitmekle" tehdit etti. Askerler ise Tumanbay'a bir sultana söylenmemesi gereken çok ağır sözler söylediler.

Bu sırada Canberdi el-Gazâlî kumandasında Osmanlılara karşı gönderilen ordu da Gazze yakınlarında Hân Yûnus'ta Sadrazam Sinan Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu tarafından çok feci bir şekilde yenilgiye uğratılmıştı (25 Aralık 1516). Canberdi pek az bir askerle, kaçarak Kâhire'ye gelebilmişti. Artık Osmanlıların karşısında bir kuvvet kalmamış olup Yavuz'un her an Kâhire'ye yürümesi bekleniyordu.

Mısır'da herkesin Osmanlılardan korkup can kaygısına düştüğü bu sırada Tumanbay, tahtını ve ülkesini korumak için bu şartlar altında yapılabileceklerin en iyisini yaparak büyük bir azim, cesaret ve hamiyet örneği gösterdi. Önce Merc-i Dâbık ve ardından da Hân Yûnus'ta aldığı iki ağır yenilgi ile moral, teçhizat ve sayıca fevkalâde yıpranmış bulunan Memlûk ordusunu yeniden tanzim ve teçhiz etmek için olağanüstü gayret sarf etti.

Reydâniye Savaşı (23 Ocak 1517)

Yaşlı genç bütün memlûkleri cepheye sürdüğü gibi, şehir halkından, Bedevî Araplardan, zenciler ve Magriplilerden kalabalık sayıda asker toplayarak Kâhire içinde ve dışında savunma tedbirleri aldı. Esasında II. Tumanbay, Osmanlı kuvvetlerini Sina Çölü'nün bittiği yer olan es-Sâlihiyye'de karşılamak istiyordu. Çünkü onun düşüncesine göre çözü geçerken Osmanlı askerleri ve binek hayvanları çok yorulacaklar, dinlenmelerine fırsat vermeden yapılacak bir savaşta onları yenmek kolay olacaktı. Ancak Memlûk ümerâsı onun bu düşüncesine şiddetle

karşı çıkararak Kâhire dışındaki el-Matariyye ile el-Cebelü'l-Ahmer arasındaki er-Reydâniyye denilen yerde tedbir alınarak savaşın orada kabul edilmesinde ısrar etmişlerdi. Bu yüzden Tumanbay ister istemez er-Reydâniyye'de tedbirlerini aldı. el-Mukattam Dağı'ndan başlayarak Nil'e kadar uzanan sahada derin hendekler kazdırarak metrisler yaptırdı. Frenklerden temin etmiş olduğu iki yüz kadar topu, Osmanlıların hücumunu beklediği tarafa yönelik olarak sabit bir şekilde yerleştirdi. Bu olayların çağdaşı olan tarihçi İbn İyâs'ın bildirdiğine göre, Rodos Şövalyelerinin Tumanbay'a yardım olarak bin kişilik kurşun atıcı ile barut dolu birkaç gemi gönderdiği duyulmuş ancak bunun aslı çıkmamıştı.

Tumanbay, er-Reydâniyye'de Osmanlılara karşı hazırlanır ve uzun süreceğini tahmin ettiği bir savunma savaşı için gerekli tedbirleri alırken, öte tarafta Yavuz da iki aydan fazla kaldığı Dımaşk'tan 15 Aralık'ta ayrıldı. Kudüs ve diğer mukaddes yerleri ziyaret ettikten sonra, 2 Ocak 1517 tarihinde Gazze'de bulunan Veziri azam Sinan Paşa ve Osmanlı kuvvetleriyle birleşti. Burada birkaç gün kalarak Kurban Bayramı'nı kutladı ve çölü geçmek için son hazırlıklarını tamamladıktan sonra Gazze'den Mısır'a doğru yola çıkıp on üç gün gibi kısa bir zamanda Sina Çölü'nü geçip 16 Ocak'ta çölün ucundaki es-Sâlihiyye'ye vardı. İki gün sonra Bilbis'e ulaşan Osmanlı kuvvetleri burada iki gün dinledikten sonra, 22 Ocak'ta Birketü'l-Hâc'a vardılar. Nihayet bütün Osmanlı ordusu 23 Ocak 1517 tarihinde er-Reydâniyye'de kendilerini beklemekte olan Memlûk ordusunun karşısında durdu. Bu yürüyüş esnasında Sinan Paşa ve Hayır Bey'in yakaladıkları bazı Araplardan II. Tumanbay'ın aldığı tedbirleri öğrenen Yavuz, gereken karşı tedbirleri düşünüp almak ve ona göre düzen almak fırsatını da bulmuştu.

Başlarında sultanları Tumanbay olduğu hâlde Memlûk ordusu er-Reydâniyye'de hendeklerde Osmanlıları bekliyordu. Memlûk toplarının sabit olduğunu öğrenen Yavuz, onları etkisiz hâle getirmek için askerlerini ikiye ayırarak bir kısmını Memlûklerin beklediği taraftan hücum ettirirken, esas kuvvetleriyle el-Mukattam Dağı'nı dolaşıp Memlûk ordusunu arkadan çevirdi. O zamana göre oldukça gelişmiş, yivli ve her tarafa kolayca ateş edebilen müteharrik Osmanlı topları, Merc-i Dâbık'ta olduğu gibi, muharebenin kaderini tayinde müessir oldu. Her iki tarafın da büyük zayıat verdiği, Memlûk Devleti'nin akıbetini belirleyen bu ölüm-kalım savaşında durumun ümitsizliğini gören Tumanbay, Yavuz'u ortadan çıkararak durumu lehine çevirebilmek ümidiyle onun kumanda ettiği merkeze hücum etti. Fakat ilerlemeye muvaffak olamayınca Vezir-i azam Sinan Paşa'nın kumanda ettiği sağ kanada yüklenerek onu yaraladı ve Yavuz'un "Bir memleket ona bedel olamaz" dediği bu büyük devlet adamı bu yüzden hemen öldü. Tumanbay'ın bu intihar hücumu sırasında Ramazanoğlu Mahmûd Bey ile eski Ayıntab (Gaziantep) Beyi Yunus Bey de öldürüldü.

Ancak bu cesareti Tumanbay'ı galip getirmeye yetmedi. Osmanlıların şiddetli hücumu karşısında tutunamayan Memlûk ordusu yenildi ve askerler kaçıştılar. Tumanbay etrafında kalan az sayıda askerle bir süre daha kahramanca dövüştü ise de, sonunda yakalanmaktan korktuğu için, o da kaçtı. Memlûk ordugâhını yağmalayan Osmanlı kuvvetleri aynı gün Kâhire'ye girdiler.

Savaştan bir gün sonra (24 Ocak) Osmanlı vezirlerinin maiyetinde Hayır Bey ve Merc-i Dâbık'ta esir edilmiş olan Halife ve üç mezhep başkadısı olduğu halde Osmanlı ordusu şehre girdi. Aynı gün kılınan Cuma namazında Kâhire camilerinde hutbe Yavuz Selim adına okundu. Şehir kılıçla alınmış olduğu için üç gün süre ile yağmalandı ve yakalanan Memlûk askerleri de öldürüldü.

Yavuz, er-Reydâniyye’de dört gün kaldıktan sonra karargâhını Bulak’ta kurdu. 28 Ocak gecesi Tumanbay etrafına toplayabildiği on bin kadar Memlûk ve Arap ile ansızın Kâhire’ye girdi. Şehrin önemli bir kısmını ele geçirerek caddelerin giriş-çıkışlarını tutup hendekler kazdı ve metrisler yaptırarak ele geçirdiği mahallelerdeki Osmanlı askerlerini öldürdü. Böylece şehir içinde boğaz boğaza bir boğuşma başladı. Şehir halkından bir kısmının da Memlûklere yardım ettiği üç gün süren kanlı sokak çarpışmaları sonunda Osmanlılar Kâhire’yi sokak sokak, ev ev yeniden fethettiler. Bu durumda şehir ve sivil halk büyük tahribat ve musibetlere maruz kaldı. Tumanbay’ın bu ani baskın ile elde ettiği geçici başarı, daha fazla mal ve can kaybı ile çarpışmaların devam ettiği 30 Ocak Cuma günü bazı Kâhire camilerinde kendi adına son defa olarak hutbe okunmasından başka bir sonuç vermedi.

Kâhire içinde üç gün süren ölüm-kalım savaşından da ümit ettiği sonucu elde edemeyen Tumanbay, kadın kılığına girerek kaçmayı başardı. Ancak yaradılış itibariyle teslimiyetçi bir ruha sahip değildi. es-Sa’îd’e giderek orada etrafına Memlûklerden ve Araplardan, kendi sözüne inanmak lâzım gelirse, yirmi bin kadar asker topladı. Sürekli savaştan yorgun ve bitkin olmasına ve Yavuz’a karşı bir şart öne sürebilecek durumda bulunmamasına rağmen, el-Behensâ kadısını, barış için Halife el-Mütevekkil aracılığı ile Yavuz’a gönderdi. Tumanbay mektubunda Yavuz adına Mısır’da hutbe okutup sikke vurduracağını ve kararlaştırılacak bir meblağı her yıl ona ödeyeceğini, ancak önce Yavuz’un es-Sâlihiyye’ye çekilmesi gerektiğini bildiriyor, aksi hâlde savaşmak üzere Nil’in batı yakasına (el-Cîze’ye) geçmeye davet ediyordu. Memlûk direnişinin artık kırıldığı anlamına gelen bu mektubun Yavuz’a gelmesinden bir gün sonra (31 Ocak 1517), er-Reydâniyye Savaşı’nda Hayır Bey vasıtasıyla Osmanlılara yardım ettiği söylenen Canberdi el-Gazâlî beraberinde yedi yüzden fazla ümerâ ve asker olduğu halde gelerek Yavuz’a itaatini bildirdi.

Yavuz, II. Tumanbay’ın yukarıda anılan barış teklifine karşılık 5 Mart 1517’de bir antlaşma sureti yazdırıp imzalayarak kendi elçisi sabık Anadolu defterdârı Mustafa Çelebi ile halifenin devatdârı Berdi Bey ve dört mezhep başkadısından oluşan bir heyetle Tumanbay’a gönderdi. Fakat bu heyet el-Behensâ yakınlarında Memlûk ve Araplardan müteşekkil bir grubun saldırısına maruz kalıp heyetteki Osmanlılar ile birlikte kadılardan ikisi öldürüldü.

Yavuz bunu duyunca (12 Mart) Nil’in batı yakasına geçmek üzere ordusunu Birketü’l-Habeş’te topladı. Ancak karşı tarafta bulunan Tumanbay’ın Osmanlıların geçmesine engel olması üzerine geçiş ertelenerek bir süre nehrin iki tarafından karşılıklı ok, tüfek ve top atışları yapıldı. Bu sırada bir kısım bedevîlerin arkadan Tumanbay’a hücum etmesi üzerine Tumanbay ehramlara/piramitlere sığındı. Bundan istifade eden Osmanlı kuvvetleri zahmetsizce Nil’i geçtiler (24 Mart). Ertesi gün Yavuz da Nil’in batısına geçti ve 26 Mart’ta Tumanbay ile son defa el-Cîze’de Bürdân mevkiinde yapılan savaşta Osmanlılara üçüncü defa yenilen Tumanbay, yanındakilere artık her şeyin bittiğini söyleyerek Nil Deltası’nda kendisi için emin saydığı Terrûce bölgesine kaçtı. el-Bûta köyünde el-Buhayra şeyhlerinden Hasan b. Mer’î, Tumanbay’ı karşıladı.

Aralarında samimi bir dostluk bulunmasına rağmen Tumanbay, Hasan’dan kendisini ele vermeyeceğine dair Kur’ân üzerine yemin aldı ise de Hasan adamlarının zorlaması üzerine yeminini bozarak ona ihanet etti ve Tumanbay’ı yakalayıp durumu Yavuz’a bildirdi. Yavuz’un, Rumlu Mustafa Paşa, Şehsuvaroğlu Ali Bey ve Canberdi el-Gazâlî kumandasında gönderdiği birlik, 30 Mart 1517’de Tumanbay’ı yakalayıp bağlayıp Ümmüddinâr denilen yerde bulunan Yavuz’a getirdiler. Yavuz aynı gün Tumanbay’ı huzuruna kabul etti.

Tumanbay'ı ayakta karşılayan Yavuz, önce elçilerini öldürmesi sebebiyle onu azarladı ise de, arkasından cesaretini ve yiğitliğini övüp kendisine bir tutsak gibi değil, bir sultan gibi davranarak, yanı başında hazırlattığı ikinci bir tahta oturttu. Yavuz ile son Memlûk Sultanı Tumanbay arasında uzun konuşmalar cereyan etti. Yavuz, kendisini çok uğraştırmasına rağmen korkusuz, gözü pek, açık sözlü ve cesur birisi olan Tumanbay'ın hayatını bağışlamak niyetinde idi. Hatta Yavuz'un Tumanbay'ı Rumeli'de bir sancak beyliğine tayin edeceği, onu kayd-ı hayat şartıyla Mekke'ye süreceği veya beraberinde İstanbul'a götüreceği söylentileri bile duyulmuştu. Fakat Hayır Bey ve Canberdi el-Gazâlî'nin, "Dört bir tarafa dağılmış bulunan Memlûklerin ve urbanın, Tumanbay'ın yakalandığına inanmadıklarını ve Kâhire sokaklarında halkın 'Allah Tumanbay'a yardım etsin!' diye dua ettiğini, onu canlı bırakması halinde kendisinin Mısır'ı terk etmesinden hemen sonra isyan ederek bunca fedakârlıklarla elde edilen neticeleri bir anda boşa çıkarabileceğini söyledi. "Havâstan ve avâmdan herkesin onun öldüğünü görmesi, ondan ümidi kesip kendisine canı gönülden itaat etmesi için onu Zuveyle Kapısı'nda astırmasının münasip olacağını" telkin etmeleri üzerine Yavuz, yakalanmasından 14 gün sonra, Tumanbay'ın asılmasını emretti.

13 Nisan 1517 Pazartesi günü, İnbâbe'de hapsedildiği çadırdan alınan Tumanbay, dört yüz kişilik bir Yeniçeri birliğinin korumasında Bulak'a ve oradan da Zuveyle Kapısı'na götürüldü. Kendisi bir ata bindirilmiş olup yol boyunca iki tarafa selâmlar veriyordu. Memlûkler devrinde önemli idamların yapıldığı, başların asılıp ve cesetlerin teşhir edildiği Zuveyle Kapısı'nda attan indirilince asılacağını anlayan Tumanbay, orada toplanmış olan halka, "Benim için üç kere Fatiha okuyun" deyip ellerini açarak kendisi de yüksek sesle üç kere Fatiha okudu. Cellâdın uzattığı ipe boynunu uzatarak "İşini bitir!" dedi. Tumanbay'ın asılışına Dulkadiroğlu Ali Bey nezaret etti. Ali Bey'in babası Şehsuvar da kırk beş yıl önce (1472 Ağustos) aynı yerde, Sultan Kayıtbay tarafından astırılmıştı.

II. Tumanbay Zuveyle Kapısı'nda astırılan ilk ve son Memlûk sultanıdır. Cesedi üç gün asılı kaldıktan sonra indirilerek muhteşem bir törenle amcası Kansûh el-Gûrî tarafından yaptırılan fakat gömülmesi nasip olmayan medreseye defnedildi. Tumanbay'ın ölümü ile Mısır ve Suriye'de 267 yıl süren Memlûk hâkimiyeti resmen son bulmuş ve bu ülkeler Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir. Esasen Memlûklerin de çoğu Türk olup geri kalanı da tamamen Türkleşmişti.

Mısır'ın fethi ile Hilâfetin Osmanlılara geçtiği yaygın bir görüş, hatta okul kitaplarına kadar girmiş kesin bir bilgi olmakla birlikte, muasır Memlûk kaynaklarında bunun nasıl gerçekleştiği ile ilgili bir bilgi yoktur.

DERS NOTU KAYNAKÇASI

- Kızıltoprak, Süleyman, "Memlûk", TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 2004, c. XXIX, s. 87-90.
Kopraman, Kâzım Yaşar, "Bahriyye", TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1991, c. IV, s. 512.
Kopraman, Kâzım Yaşar, "Barsbay I", TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1992, c. V, s. 221-223.
Kopraman, Kâzım Yaşar, "Barsbay", TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1992, c. V, s. 84-85.
Kopraman, Kâzım Yaşar, "Baybars II", TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1992, c. V, s. 224.
Kopraman, Kâzım Yaşar, "Burciyye", TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1992, c. VI, s. 419-420.
Kopraman, Kâzım Yaşar, "Mısır Memlûkleri (1250-1517)", Türkler, Ankara 2002, c. V, s. 99-126.
Kopraman, Kâzım Yaşar, "Mısır Memlûkleri", DGBİT, İstanbul 1992, c. VI, s. 433-540.
Yiğit, İsmail, "Memlûkler", TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 2004, c. XXIX, s. 97-100.